

СТРАТЕГІЇ ТА МОДЕЛІ ПРОФІЛАКТИКИ НЕГАТИВНИХ ЯВИЩ У МОЛОДІЖНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

У статті автором аналізуються стратегії та моделі профілактики негативних явищ у молодіжному середовищі.

Профілактика є складовою частиною будь-якої діяльності. Вона включає комплекс заходів, які повинні попередити погіршення стану об'єкта діяльності й виникнення проблем. Особливо профілактика є актуальною щодо соціальних проблем та негативних соціальних явищ, запобігти яким часто простіше, ніж подолати їх негативні наслідки.

Профілактика є одним з основних напрямів соціально-педагогічної роботи. Діяльність, спрямована на попередження виникнення та розвитку негативних соціальних явищ, соціальних проблем і проблем особистості, називають соціальною профілактикою. Вона передбачає виявлення, усунення або нейтралізацію соціальних і психологічних чинників, що призводять до появи та загострення проблеми [4].

Створення умов для уникнення чи подолання проблем, для повноцінного розвитку і життєдіяльності молодих людей та задоволення ними своїх потреб у такий спосіб, що не призводить до негативних наслідків, є метою соціальної профілактики негативних явищ у молодіжному середовищі.

Цільовими групами соціальної профілактики негативних явищ виступають як окремі особи, соціальні групи, верстви населення, котрі страждають або можуть постраждати від проблем та негативних явищ, так і ті, що своїми діями, поведінкою, способом життя спричиняють проблеми, а також особи, соціальні групи і організації, від дій яких залежить подолання причин негативних явищ та їх наслідків [5].

Загальна профілактика охоплює широкі верстви не лише дітей та молоді, але й суспільства в цілому. Метою її є подолання загальних, універсальних причин негативних явищ.

Спеціальна профілактика спрямовується на ті групи дітей і молоді, які знаходяться в особливих умовах, що збільшують ризик виникнення та загострення проблеми (групи ризику).

Індивідуальна профілактика спрямовується на окрему особистість і має на меті подолання специфічних для неї чинників проблем.

Теоретико-методичні і науково-практичні основи соціальної профілактики були закладені у дослідженнях вітчизняних педагогів (О. Безпалько, Т. Воронцова, Т. Журавель, І. Зверєва, А. Капська, В. Лютий, Т. Лях, В. Оржеховська, І. Пінчук, О. Пилипенко, В. Пономаренко, В. Сановська, Л. Шипіцина), психологів (Л. Бутузова, Ю. Калашников, Б. Лазоренко, Н. Сирота), медиків (Б. Ворник, І. Ільїнська, В. Покровський, О. Пурік, А. Щербинська та ін.), соціологів (О. Артюх, О. Балакірева, М. Варбан, Ю. Галустян).

Аналіз праць означених фахівців дозволив дійти висновку, що для попередження негативних явищ у молодіжному середовищі дуже важливо обрати правильну стратегію та моделі профілактики. Тому, метою цієї статті є аналіз існуючих стратегій і моделей профілактики негативних явищ у молодіжному середовищі.

Отже, у світі історично склалися декілька стратегій і моделей профілактики негативних явищ. Перш, ніж перейти до ретельного їх аналізу, дамо визначення понять "стратегії профілактики" та "модель профілактики".

Стратегії профілактики – це загальні підходи до визначення основних цілей профілактики певної проблеми і шляхів їх досягнення [5].

Моделі профілактики на основі певних наукових чи побутових уявлень щодо природи проблеми (негативного явища) визначають мету, зміст і методи її профілактики [1].

Щодо негативних явищ у молодіжному середовищі можна виділити такі стратегії: боротьби та нормалізації [1; 2; 4].

Суть стратегії боротьби полягає в усуненні негативного явища, проблеми, їх ризиків та наслідків. За цією стратегією проблема чи явище визнаються однозначно негативними і неприпустимими, а профілактика спрямована на їх недопущення.

За стратегією нормалізації (обмеження ризику, негативного впливу проблеми чи явища) негативне явище, проблема визнаються небажаними, але припустимими (принаймні частково, за певних обставин). У такому разі профілактика спрямовується на недопущення або обмеження їх негативних наслідків.

У межах стратегії боротьби можна виділити сім моделей профілактики негативних явищ у дитячому і молодіжному середовищі.

Перша – модель стримування. Також її називають “репресивною моделлю”. Вона базується на уявленні про схильність дітей, підлітків та молоді до всього поганого. Тут профілактика зводиться до заборони певних дій і видів поведінки дітей та молоді, обмеження їх особистої свободи (заборона відвідувати певні місця, займатися “шкідливою” діяльністю, читати певні книги чи дивитися телепрограми тощо). Серед основних методів виділяють: вимоги, розпорядження, вказівки, контроль і покарання. Ефективність стримування обмежена: неможливо досягнути повного контролю, а починаючи з підліткового віку, заборони можуть спровокувати певну частину дітей на їх порушення.

Друга модель – модель залякування. Вона, як і попередня, базується на уявленні про схильність дітей та молодих людей до негативної, ризикованої поведінки, яка надає особливе задоволення. Зупинити їх прагнуть, викликавши страх перед прямими і непрямими негативними наслідками ризикованих дій (можливістю потрапити у наркотичну залежність, захворіти, опинитись у стані соціальної ізоляції, страждати фізично і морально, навіть втратити життя). Інформація про наслідки подається в емоційно-забарвленому вигляді, небезпека перебільшується. За цією моделлю робота проводиться у формі лекцій, бесід, кіно- і відео лекторіїв, демонстрації документальних і художніх фільмів, соціальної реклами.

Зазвичай, ця модель профілактики негативних явищ ефективна у роботі з дітьми молодшого шкільного віку. Підлітки і молодь, особливо ті, хто вже має досвід негативної поведінки, таку інформацію часто сприймають як тенденційну і не довіряють їй. До того ж в емоційно чутливих осіб залякування може викликати невротичний розлад.

Третя модель – модель ствердження моральних принципів. Прибічники моделі вбачають причини негативних явищ у розбещеності певної частини молодих людей, їхньої орієнтації на негативні цінності. Профілактика за цією моделлю будується на спробі переконати молодь в аморальності, гріховності певних видів поведінки (статевого життя поза шлюбом, вживання алкоголю чи наркотиків, насилля тощо) та повернути їх на інші, альтернативні цінності (релігійні, ідеологічні). При цьому використовуються прийоми наведення прикладів (свідочств), переконання, навіювання, груповий психологічний вплив. Профілактика проводиться у формі масових акцій, зібрань, компаній у ЗМІ (серії статей, теле- і радіопрограми). Ця модель ефективна стосовно молодих людей, орієнтованих на цінності добра, а також тих, хто легко піддається навіюванню. Однак, у надмірно чутливих може спровокувати внутрішньоособистісні конфлікти, невротичні розлади.

Четверта модель – модель поширення фактичних знань. Вона ґрунтується на уявленні про те, що поширенню негативних явищ сприяє відсутність у підлітків і молоді повної адекватної інформації.

Суть профілактичної роботи за моделлю поширення фактичних знань полягає в наданні підліткам і молодим людям об'єктивної, коректної, емоційно нейтральної інформації щодо ризикованої поведінки для забезпечення можливості вільного, свідомого вибору свого способу життя.

Тут профілактика проводиться за допомогою лекцій, бесід, дискусій, ігор, конкурсів, розповсюдження друкованих матеріалів (буклети, брошури), розміщення матеріалів у ЗМІ, навчання на рівних. Ця модель ефективна при роботі з молоддю і підлітками, проте в останніх може провокувати інтерес до негативних явищ і бажання до експериментування.

П'ята модель профілактики має назву “навчання позитивній поведінці” або “афективного” навчання. За нею основні причини поширення негативних явищ у дитячому і молодіжному середовищі вбачаються у невмінні молодої людини задовольняти потреби без шкоди здоров'ю, протидіяти обставинам, зовнішньому тиску, вирішувати особистісні проблеми. У такому разі профілактична робота спрямована на розвиток у людини вмінь задовольняти свої потреби і вирішувати проблеми за будь-яких обставин позитивним чином. Профілактика проводиться за допомогою ігор, тренінгів, індивідуальних і групових консультацій, психотерапії, розповсюдження профілактичної літератури, створення теле- і радіопрограм, навчання на рівних.

Шоста модель – модель формування здорового способу життя. Прибічники цієї моделі профілактики стверджують, що причина поширеності негативних явищ – несформованість у молодих людей цінності власного здоров'я, орієнтація на задоволення інших потреб (самоствердження, трудова діяльність, особисті стосунки) за рахунок фізичного і психічного здоров'я.

Тому профілактична робота за цією моделлю спрямована на формування у дітей і молоді цінностей повноцінного життя і здоров'я, розвиток вмінь і навичок, на створення умов для ведення здорового способу життя. Основними методами профілактики виступають соціальна реклама, тренінги, робота спортивних, туристичних клубів та секцій, творчих гуртків.

І остання, сьома модель отримала декілька назв: радикальна модель або модель соціального впливу. Вона побудована на уявленні про те, що саме суспільство провокує і посилює негативні явища у молодіжному середовищі. Тут основними засобами протидії негативним явищам виступають заборона чи обмеження шкідливої реклами (наприклад, тютюнових і алкогольних виробів), демонстрації викривлених сексуальних стосунків та насильства в ЗМІ, впровадження законодавства, яке захищало би права громадян на ведення здорового способу життя тощо. При цьому використовуються лобіювання, масові акції, компанії у ЗМІ, соціальна реклама [1-3].

До стратегії нормалізації науковці відносять такі моделі: контрольованого впливу та зменшення шкоди.

Модель контрольованого впливу ґрунтується на уявленні про те, що є певні межі, залишаючись в яких будь-яка поведінка людини не призведе до шкідливих наслідків. З огляду на це, необхідно визначити норми припустимої поведінки (наприклад, кількості випитого спиртного чи вжитого наркотику, що не зашкодить здоров'ю), пропагувати їх, навчити людей контролювати себе. За цією моделлю профілактика передбачає лібералізацію законодавства та інформування населення щодо безпечних норм, навчання самоконтролю. Проте далеко не всі негативні явища можна допустити навіть в обмеженому вигляді, тим більше у середовищі дітей.

І друга модель стратегії нормалізації – модель зменшення шкоди.

За нею – негативне явище (вживання наркотиків, небезпечна сексуальна поведінка, безпритульність) сприймається як неминуче, принаймні для певної кількості молодих людей. А метою профілактики є зниження ризику негативних наслідків від небезпечного способу життя як для самих молодих людей, яким він властивий, так і для оточуючих, без спроби змінити сам спосіб життя [1; 2].

Основними засобами зменшення шкоди є навчання більш безпечній поведінці, забезпечення запобіжними засобами (наприклад, презервативами, одноразовими шприцями), психологічна допомога і підтримка. Профілактична робота проводиться за допомогою інформування, консультування, навчання на рівних, створення груп

самопомогі. Модель зменшення шкоди ефективна лише для вторинної профілактики у середовищі осіб, які вже ведуть стійкий небезпечний спосіб життя.

У кожній з перерахованих стратегій та моделей є свої переваги. Завдання спеціаліста полягає в найбільш ефективному їх поєднанні та реалізації з метою досягнення оптимальних результатів.

Слід наголосити, що домінантою у профілактичній роботі з підлітками та молоддю має стати формування в останніх навичок соціальної компетентності, що є базисом для адаптивної та позитивної поведінки, які дозволяють людині адекватно виконувати норми і правила, прийняті в суспільстві, ефективно вирішувати проблеми повсякденного життя. Тому в процесі профілактичної роботи можна рекомендувати робити акцент на формуванні таких життєвих навичок, як: емоційно-вольових (самоконтролю, гартування волі); інтелектуальних (самоусвідомлення та самооцінки, аналізу проблем і прийняття відповідальних рішень, критичного і творчого мислення, усвідомлення життєвих цінностей); соціальних (упевненої та гідної поведінки, ефективного спілкування, протистояння негативному впливу оточення, розв'язання конфліктів).

Під час проведення занять з підлітками та молодими людьми дуже важливо враховувати їх особистий життєвий досвід. Це сукупність знань, умінь, переконань та переживань особистості щодо тих чи інших життєвих ситуацій, явищ зовнішнього чи внутрішнього світу, які практично освоєні особистістю та можуть бути відтворені нею за відповідних умов та обставин.

Основними структурними компонентами життєвого досвіду є знання, практичні уміння, засновані на цих уміннях переконання та комплекс позитивних або/і негативних психоемоційних почуттів і станів – переживань, пов'язаних з певними явищами, обставинами. При цьому найбільш значимими компонентами життєвого досвіду особистості є практичні уміння, переконання та переживання, оскільки вони більш значною мірою зумовлюють поведінку особистості у схожих життєвих обставинах, ніж знання самі по собі.

Отже, проведений нами аналіз дозволив дійти висновку про те, що переважна більшість стратегій і моделей ефективні для роботи з окремими категоріями дітей та молоді і для вирішення окремих завдань профілактики. Вони доповнюють одна одну, і тому можливе використання їх елементів у межах комплексної профілактичної програми.

Література:

1. Активні методи просвітницької діяльності у профілактиці ВІЛ/СНІДу та ризикованої поведінки : посіб. для спец. приймальників-розподільників, притулків для неповнолітніх та виховних колоній / [О. В. Безпалько, Н. В. Зимівець, І. В. Захарченко та ін.] ; за заг. ред.: Р. Х. Вайноли, Т. Л. Лях. – К. : ТОВ „ДКБ „РОТЕКС”, 2007. – 190 с.

2. Лютий В. П. Соціальна профілактика негативних явищ у дитячому і молодіжному середовищі : навч. посіб. / Вадим Петрович Лютий. – К. : Академія праці і соціальних відносин ФПУ, 2004. – 59 с.

3. Профілактика ВІЛ/СНІДу та ризикованої поведінки серед вихованців притулків для неповнолітніх : зб. інформ.-метод. матер. для спец. / [О. В. Безпалько, О. А. Виноградова, Т. В. Журавель та ін.] ; за заг. ред. Т. В. Журавель, Т. Л. Лях]. – К. : Версо-04, 2004. – 120 с.

4. Соціальна педагогіка: мала енциклопедія / [Алексєєнко Т. Ф., Басюк Т. П., Безпалько О. В. та ін.] ; за ред. І. Д. Зверєвої. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 336 с.

5. Соціальна педагогіка: теорія і технології : підруч. [для студ. вищ. навч. закладів] / [Т. Ф. Алексєєнко, Т. П. Басюк, О. В. Безпалько та ін.] ; за ред. І. Д. Зверєвої. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 316 с.

В статъе автор анализирует стратегии и модели профилактики негативных явлений в молодежной среде.

Strategies and models of prevention of the negative phenomena among young people is explored and presented in the article.